

О. О. Музика,
м. Житомир

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОТИВАЦІЇ І ЗДІБНОСТЕЙ У СТАНОВЛЕННІ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Психологічні особливості обдарованості постійно перебувають у полі зору дослідників, оскільки від вирішення проблем, пов'язаних з управлінням процесом розвитку здібностей і становлення творчо обдарованої особистості, значною мірою залежить суспільний прогрес в цілому.

Традиційно у зарубіжній психології вивчення обдарованості здійснювалося через дослідження окремих рис і здібностей, чи факторів, які їх поєднують. У вітчизняній психології склалася інша традиція. Провідними вітчизняними психологами відзначається, що здібності і обдарованість – це не вроджена константна властивість, а наслідок розвитку в діяльності вроджених задатків (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов). Таким чином, для сприяння розвитку творчо обдарованої особистості важливим є не стільки вимірювання кількісних показників тих чи інших здібностей, скільки вивчення тих детермінант, які впливають на цей процес. Отже, проблема мотивації у становленні обдарованої особистості є однією з ключових.

З метою структурування аналізу взаємозв'язку мотивації та здібностей у творчій діяльності та становленні обдарованості, ми виділили чотири основних підходи до цієї проблеми: 1) здібності розглядаються як мотиви; 2) мотиви розглядаються як здібності; 3) мотиви і здібності фактично ототожнюються; 4) мотиви і здібності розглядаються як взаємозалежні та взаємодетермінуючі чинники творчої діяльності і становлення творчо обдарованої особистості. Незважаючи на певну умовність такої класифікації, вона все ж, на наш погляд, є досить евристичною у плані аналізу обдарованості, як синтетичного утворення, що об'єднує і когнітивні, і діяльнісні, і особистісні характеристики.

Представники першого підходу при вивченні творчості та обдарованості не виділяють спеціально мотивацію як значимий чинник.

Незважаючи на те, що така ситуація може скластися в силу різних причин, наприклад, через те, що предмет дослідження обмежується лише здібностями, на рівні узагальнень та висновків саме здібності (навіть поза волею дослідників) виступають як мотиви діяльності. У першу чергу це характерно для тих наукових напрямків, у рамках яких результати вивчення окремих здібностей екстраполювалися на складніші утворення і процеси, якими є обдарованість та творчість. Вищезазначене можна віднести на рахунок психометричного підходу.

Цілком закономірно, що дослідники, які були піонерами у вивченні проблеми здібностей, основні зусилля спрямовували на структурно-змістові аспекти цієї проблеми. Було встановлено ряд важливих фактів та закономірностей. У працях Г. Айзенка, Д. Векслера, Р. Стенберга, Л. Термена проводиться думка про прямий зв'язок між високим рівнем інтелекту і високим рівнем творчих здібностей. Суть іншого підходу полягає у тому, що креативність розглядається як окрема риса, здібність, яка не зводиться до інтелекту (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Г. Грубер). Далі пішов Е. Торренс, висунувши концепцію інтелектуального порогу, у відповідності з якою, за умови, коли IQ нижче 115-120, то інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, а коли IQ вище 120, то творчі здібності стають незалежною величиною. Іншими словами, не існує людей з високим рівнем креативності і низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю. Природно, що статичний підхід до здібностей і обдарованості виключав з поля зору мотивацію. Важливо лише те, наскільки високий рівень інтелекту чи креативності, а те, що за цим стоїть (у першу чергу мотивація) залишилося у тіні.

Ототожнення мотивації і здібностей імпліцитно присутнє у тих теоріях і наукових напрямках, які зосередилися винятково на дослідженні мотивації. Виділення мотивації як предмету дослідження дещо відривало її від особистісних якостей, з одного боку, і від особливостей розвитку діяльності, – з іншого. За такого підходу, поняття мотивації набувало змісту, що поступово наближав його до поняття здібностей, як властивостей, що дозволяють успішно виконувати ту чи іншу діяльність,

які не зводяться до знань, умінь та навичок і відрізняють одну людину від іншої.

Найяскравішим прикладом нерозрізнення мотивації і здібностей, яке веде до фактичного ототожнення цих понять, є, на наш погляд, концепція мотивації досягнень, зокрема мотиваційна модель вибору ризику Дж. Аткинсона. При розробці цієї моделі були використані найбільш продуктивні ідеї і методичні процедури, напрацьовані в різних психологічних школах. Від теоретиків наuczіння К. Халла, Е. Толмена, які працювали в руслі біхевіоризму, теорія Дж. Аткинсона успадкувала чіткість у визначенні понять і стандартизації методичних процедур. Значний вплив на модель вибору ризику Дж. Аткинсона справили теоретичні викладки Курта Левіна та його послідовників у когнітивній психології. Знаменита левінівська формула $V = f(P, U)$, в якій він вперше пов'язав діяльність із властивостями особистості і ситуації, яка розумілася на початку як соціальна ситуація, пов'язана з міжособистісним сприйманням і соціальними очікуваннями. І хоча в подальших експериментальних дослідженнях К. Левін і відійшов від особистісних чинників, зосередившись більшою мірою на ситуативних, проте ідея зазнала подальшого розвитку. Коли говорити про психологію мотивації, то послідовним провідником ідеї про вплив особистісних чинників на спонукання до діяльності став Д. Мак-Клеланд. Він теоретично обгрунтував і експериментально виділив один із найзначиміших мотивів – мотив досягнення і розглядав його як диспозиційну інваріанту поведінки.

Як учень Д. Мак-Клеланда, Дж. Аткинсон розвинув ідею свого вчителя, зосередившись більшою мірою не на макросоціальних, а на особистісних, диспозиційних чинниках мотивації. Він додав у формулу, що складалася школою К. Левіна, ще один компонент – мотив досягнення успіху, який, за Дж. Аткинсоном, не залежить від ситуації і є стійкою властивістю особистості. Таким чином, формула набула вигляду: $T_p = M_u \times D_c \times P_u$, (де T_p – тенденція пошуку; M_u – мотивація досягнення успіху; D_c – ймовірність досягнення успіху при можливостях дії, які склалися у цій ситуації; P_u – привабливість успіху).

Цікаво, що ця формула дозволяє прогнозувати не конкретну діяльність індивіда, а саме тенденції пошуку, тобто активність, яка може призвести, а може і не призвести до конкретних дій. У випадку, коли ймовірність досягнення успіху і привабливість його є достатньо високими для індивіда, ключову роль у виникненні діяльності має рівень мотивації досягнення, а не здібності. З одного боку, це досить логічно, оскільки така комбінація веде до активного включення людини у діяльність, що в свою чергу, як відомо, сприяє розвитку здібностей. Але з іншого боку, на усвідомлення суб'єктом ймовірності досягнення успіху чи на привабливість його не може впливати оцінка власних здібностей. Цей аспект представлений у мотиваційних підходах дослідженнями атрибуції здібностей.

Третій підхід, пов'язаний із недостатнім диференціюванням мотивації і здібностей, характерний для тих дослідників, які розглядали здібності не як самостійне утворення, а як компонент у структурі особистості. Показовою у цьому плані є концепція динамічної функціональної структури особистості К.К. Платонова.

К.К. Платонов розглядав здібності передусім як особистісне утворення, як таку частину структури особистості, яка, актуалізуючись у конкретному виді діяльності, визначає якість останньої.

За такого широкого тлумачення здібностей, поняття мотивації виходить за рамки аналізу. Очевидно, в силу цієї ж причини з'являється деяка непослідовність у питанні взаємозв'язку задатків і здібностей. Здібності, як властивості особистості, поділяються на потенційні та актуальні. Критерієм такого поділу є включення особистості в діяльність. Таким чином, К.К. Платонов відстоює тезу про значний вплив вроджених компонентів здібностей. Це стосується не лише здібностей до "простих" діяльностей, але й більш складних творчих здібностей.

К.К. Платонов розглядає здібності як якості особистості, які не входять до її структури, а навпаки, як підструктуру, накладену на всі інші структурні компоненти особистості (спрямованість, досвід (знання, уміння, навички), індивідуальні особливості психічних процесів, біопсихічні

властивості).

Роль мотиваційних компонентів (у значенні стійких диспозиційних утворень) відводиться характеру – ще одному надструктурному утворенню. За такої постановки питання логічним виглядає намагання встановити взаємозв'язок між здібностями і характером. За К.К. Платоновим, здібності можуть не пересікатися з характером, будучи лише властивостями особистості. Однак, лише підняття здібностей до рівня рис характеру піднімає здібності до рівня таланту.

Коли ж аналіз торкається творчості, яку К.К. Платонов характеризує як вищий прояв активності та атрибут свідомості, то з'являється гіпотетичний конструкт “здібність до розвитку здібностей”, який і має пояснити, чому здібності у різних людей розвиваються неоднаково. На відміну від усіх інших категорій та термінів, цей конструкт, “здібність другого порядку” не розкривається автором. Якщо характер здібностей визначається особливостями діяльності, де ці здібності і формуються, то залишається неясним, чим визначається “здібність до розвитку здібностей”. На наш погляд, включення мотивації у контекст аналізу дозволило б яскравіше виявити динаміку здібностей, зокрема їх вікові аспекти. Але підхід до цієї проблеми з точки зору загальної психології дозволив виявити деякі суттєві властивості здібностей, системно-динамічний характер та індивідуально обумовлену структуру.

Більшість дослідників, які займалися проблемою здібностей, приходять до висновку про взаємозв'язок та взаємообумовленість здібностей і мотивації. Як правило, це відбувається тоді, коли аналіз здібностей виходить за вузькі межі діяльності і включає процеси свідомості: відношення, переживання, оцінку. С. Л. Рубінштейн писав, що до складу кожної здібності завжди входять певні операції і способи дії, але ядро здібності – це не засвоєна, не автоматизована операція, а ті психічні процеси, через які ці операції регулюються, якість цих процесів.

Безумовно, здібності зв'язані з діяльністю, але навряд чи діяльність можна розглядати як єдину чи як головну детермінанту розвитку здібностей. Не підлягає сумніву, що розвиток здібностей від найпростіших

і до рівня обдарованості неможливий без діяльності, так само як і без свідомості. У концепції спірального розвитку здібностей, висунутій С. Л. Рубінштейном, результати роботи свідомості і діяльності узгоджуються суб'єктом з допомогою механізму генералізації, який діє на різних рівнях. „Генералізація відношень предметного змісту виступає з тим і усвідомлюється як генералізація операцій, що виконуються над узагальненим предметним змістом; генералізація і закріплення в індивіди цих генералізованих операцій ведуть до формування у індивіда відповідних здібностей”, – пише С.Л. Рубінштейн у роботі „Проблеми загальної психології”. Але генералізація відношень не вичерпується предметним рівнем, вона включає також і особливості соціальних стосунків у яких здійснюється діяльність і, що найголовніше, внутрішні умови, які визначаються цінностями і власною активністю суб'єкта. Основу внутрішніх умов, за С.Л. Рубінштейном, становлять мотиви.

Розвиток здібностей відбувається по спіралі: реалізація можливості, яка представлена здібністю одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для переносу набутих здібностей на інші види діяльності та розвитку здібностей більш високого рівня. Формування все нових і нових здібностей розширює не лише діапазон можливостей людини у предметній сфері, а й діапазон її соціальних стосунків, що в свою чергу, взаємодіючи із такими утвореннями свідомості як цінності, життєві плани тощо, сприяє продукуванню нових мотивів.

Отже, пошук витоків обдарованості не може вичерпуватися аналізом особливостей тих діяльностей, де вона проявляється. Це ж можна сказати і про пошуки причин обдарованості в особистісних якостях талановитих людей. Слід розглядати обдарованість як цілісне, системне явище. З цих позицій дослідження обдарованості через мотивацію, яка є відображенням багатогранної взаємодії людини зі світом, є достатньо обґрунтованим і евристичним підходом.